

III.1 Hoe kom je zo gek? En was het het waard?

Door Frits Naerebout

De eerste monografie over de dans in de wereld van de Oudheid, *Orchestra sive de saltationibus veterum*, van de hand van de Leidse hoogleraar Johannes Meursius, verscheen in Leiden in 1618. De tweede 'Leidse' monografie over dit onderwerp was mijn dissertatie. Aan dat boek heb ik, parttime en met lange onderbrekingen, meer dan vijftien jaar gewerkt. Dat is natuurlijk niets vergeleken met de bijna vier eeuwen gedurende welke Nederland met ingehouden adem heeft zitten wachten of er na Meursius nog eens iemand flink zou uitpakken over de dans in de Grieks-Romeinse wereld. Maar op een mensenleven, zelfs bij de huidige gemiddelde duur daarvan, is vijftien jaar veel. Hoe kom je zo gek? En was het het waard?

De eerste vraag is het eenvoudigst te beantwoorden. Ik kwam tot de dans als onderwerp van wetenschappelijk onderzoek doordat Fokke Sierksma, hoogleraar vergelijkende godsdienstwetenschap te Leiden, mij in 1977 een boekje te lezen gaf van de hand van Gerardus van der Leeuw, zijn eigen leermeester. Dat boekje was getiteld: *In den heemel is eenen dans... Over de religieuze betekenis van dans en optocht* (Amsterdam 1930). Voor de hedendaagse lezer is de toon van Van der Leeuw wat hoogdravend, wat oubollig, en vanuit wetenschappelijk oogpunt is zijn fenomenologie een gepasseerd station. Maar ik was door dit leesadvies van Sierksma voor eens en altijd geattendeerd op de mogelijkheid dans te kiezen als object van wetenschappelijke studie. Minder wetenschappelijke, maar meer persoonlijke ervaringen met de dans deed ik op vanaf het moment dat ik 'aan een danseres bleef hangen'. Dankzij haar ging ik naar allerlei vormen van dans kijken, kwam ik in contact met de wereld van de professionele dans op het hoogste niveau, en ging ik ook zelf een enkel danspasje zetten.

Na mijn afstuderen als historicus rolde ik in een academische carrière, en wel in de Oude, dat is Grieks-Romeinse, Geschiedenis. Het beginnen aan een proefschrift was vanzelfsprekend. Mijn voorgeschiedenis, zojuist geschetst, leidde mij tot het onderwerp dans. Een verkenning van het terrein leerde dat er geschikt bronnenmateriaal was, dat over de dans in Oudheid veel was geschreven, maar zo te zien weinig dat boven het puur antiquarische uitsteeg. Bovendien gebeurde er op dat moment in de antropologie allerlei interessants op het vlak van theorievorming inzake dans. Kortom, een onderzoek naar de dans in de Oudheid leek praktisch uitvoerbaar. Aan wat er reeds over gezegd was leek ook nog wel wat nuttigs toe te voegen, zeker voor wie uit roven wilde gaan bij de sociale wetenschappen. Hopelijk zou dat uitmonden in een studie die enig inzicht verschafte in de dans van de gekozen periode en die ook iets kon bijdragen aan ons beeld van de antieke wereld in het algemeen. Een schone taak. Mijn promotor, Henk Versnel, was het roerend met mij eens.

Er werd dus een begin gemaakt met het schrijven van het ultieme boek over de dans in de Grieks-Romeinse wereld. Dit was echter een ernstige misvatting. Niet alleen bleek al gauw de hoeveelheid bronnen, literatuur, en hiaten in die literatuur veel groter dan gedacht, ook werd al spoedig duidelijk dat dans, überhaupt, maar zeker als we spreken over een in hoge mate orale samenleving waarin *face-to-face* contact en dus alle niet-verbale communicatie een zeer centrale plaats inneemt, met vrijwel alles te maken heeft. Het was allemaal veel te veel. Tegelijk was er weinig of niets: dans is een efemeer fenomeen, het bestaat voor de duur van een *performance*.

Als die *performance* dan ook nog eens tussen de twee en drie *millennia* geleden heeft plaatsgevonden, dan wordt men op een gegeven moment bij de keel gegrepen door het gevoel schimmen na te jagen die zich nooit en te nimmer laten vatten. Dit alles leidde tot veel getob, en tot het telkenmale herzien van de opzet. De promotor werd niet kwaad, maar dacht mee. Tja, op die manier gaat het wel vijftien jaar duren natuurlijk.

Een steeds uitdijende tijd, een steeds krimpende inhoud. De Grieks-Romeinse wereld werd de Griekse wereld, de Griekse wereld werd de Griekse wereld met de nadruk op pakweg de 500 jaar tussen 750 en 250 v.Chr., de alomvattende synthese werd het voorwerk dat de ondertitel zo bescheiden aankondigt. Het resulterende boek is geen 'geschiedenis van de dans in de Griekse wereld', maar is bedoeld als een degelijk fundament in drie delen (historiografie, bronnenkritiek en theorievorming), waarop een dergelijke synthetische geschiedenis zou kunnen worden opgetrokken. Het 'fundamentele' karakter van het boek maakte het schrijven ervan tot een aanhoudend leerproces. Het werk bleef gedurende die vijftien jaar tot het laatste moment, nou ja, bijna het laatste moment, interessant, omdat het voor mijzelf zo vreselijk leerzaam was.

Zo kom je dus zo gek. Maar was het het waard? Is het aannemelijk te maken dat niet alleen het *promotieonderzoek voor mijzelf leerzaam was, maar dat de 450 pagina's waarin de resultaten van dat onderzoek zijn neergelegd, ook voor anderen de moeite waard zijn?* Het zal de lezer niet verbazen dat de auteur denkt dat dat het geval is. Ik zal proberen in een paar alinea's aan te geven wat in mijn boek van belang is (overigens: ik ga niet het debat aan met diegenen die menen dat historisch onderzoek in het algemeen, en *a fortiori* onderzoek naar de Griekse dans, een onnutte verspilling van tijd, talent en geld is. Zij en ik hebben elkaar niets te zeggen). Ik schrijf deze tekst op verzoek, en ik wil mijzelf uitdrukkelijk niet op de stoel van de recensent plaatsen: dat ik het allemaal goed gedaan hebt hoort U mij niet zeggen, alleen dat *als ik het goed gedaan heb, er enkele bruikbare dingen in mijn boek staan.*

Ten eerste de historiografie. Vanaf de zestiende eeuw is er sprake van een ononderbroken traditie van bestudering van de dansen van de wereld van de Oudheid. Deze traditie heb ik voor een aanzienlijk deel in kaart gebracht: er staat een bibliografie in het boek met meer dan 700 titels van 1618 tot heden, en de tekst voegt daar nog veel aan toe, ook voor de periode vóór 1618. *Als je wilt weten wat er over de antiek Griekse dans is geschreven, dan is mijn bibliografie de eerst aangewezen plek.* Maar de historiografie behelst meer dan een lijst: ik breng de onderzoekstraditie in verband met ontwikkelingen die zich buiten de betrokken vakgebieden (klassieke filologie en archeologie, oude geschiedenis) afspelen. Dat betreft met name de ontwikkelingen binnen de westerse theaterdans. Er was een wisselwerking tussen studeerkamer en toneel. Maar zo worden niet alleen de externe invloeden op een onderzoeksterrein blootgelegd, dit betekent ook dat m.i. de geschiedenis van de westerse theaterdans niet goed te begrijpen is zonder aandacht te schenken aan de zoektocht van de theatermaker naar de juiste antieke voorbeelden. Ik houd zelfs staande dat de beeldvorming inzake de Oudheid de belangrijkste drijvende kracht in de ontwikkeling van de westerse theaterdans is geweest, tot en met de ontwikkelingen in de eerste decennia van deze eeuw. *Daarmee levert mijn historiografische studie dus ook een bijdrage aan de post-antieke dansgeschiedenis.*

De lange onderzoekstraditie heeft er voor gezorgd dat een groot deel van het primaire materiaal is uitgegeven, gerubriceerd, geïnterpreteerd en geherïnterpreteerd; niemand hoeft nog van de grond af te beginnen. Maar er zijn ook nadelige effecten. Zo neigt het onderzoek te verlopen langs platgetreden paden, die vaak doodlopen bovendien. Ik pook de vooronderstellingen die

gedurende de eeuwen hebben postgevat expliciet te maken: *waarom* wordt over de Griekse dans beweerd wat er over beweerd wordt? De historiografie is dus ook een nogal postmoderne exercitie in het analyseren van de ideologische bevangenheid van het onderzoek in verleden en heden, want het heden torst de last van het verleden mee.

Ten tweede de bronnenkritiek. Het bronnenmateriaal is altijd verzameld op basis van 'gezond verstand'. Dans is dans. Maar 'gezond verstand' en wetenschap gaan niet samen, want wie wil verzamelen heeft een definitie nodig van wat we zoeken. Een definitie kan, in het geval van wetenschappelijk onderzoek, geen andere zijn dan een tot op zekere hoogte arbitraire afbakening van een wetenschappelijk concept. Ik geef zo'n definitie van de dans, een definitie die sturend is voor mijn onderzoek in het tweede en derde deel (maar vanzelfsprekend niet bij de historiografie). De inhoud van die definitie doet er eigenlijk niet zo toe, want het is alleen maar een stuk gereedschap. Belangrijker is mijn pleidooi tegen het andere type definitie: de definitie die probeert met algemene geldigheid te vertellen wat dans echt is.

Gewapend met mijn definitie heb ik een bepaald Grieks vocabulaire onderscheiden teneinde de geschreven bronnen te selecteren, en ook een ander 'vocabulaire', namelijk een bepaalde set afbeeldingsconventies waarvan aannemelijk kan worden gemaakt dat met behulp van deze conventies activiteiten zijn afgebeeld die vallen binnen de termen van mijn definitie. Hierdoor kunnen ook de ongeschreven bronnen, zij het met minder precisie, worden verzameld. De selecties geschreven en ongeschreven materiaal zelf worden niet in het boek gepresenteerd, alleen de gereedschappen om mee te selecteren. Dit om plaats te maken voor iets wat ik nu belangrijker vond: de vraag wat we met de geselecteerde bronnen kunnen aanvangen.

Mijn boek vervolgt met een minutieuze analyse van de teksten, de afbeeldingen en een enkel relevant object, met de steeds herhaalde vraag: wat hebben we hier nu eigenlijk in handen? Ik probeer aannemelijk te maken dat enkele teksten en afbeeldingen verwijzen naar wat ooit een waarneembare werkelijkheid was. Tevens betoog ik, in weerwil van wat enkele anderen beweerd hebben, dat op grond van deze bronnen nooit bewegingen of choreografieën te reconstrueren zullen zijn. De Griekse dans als beweging is voorgoed verloren, ook het bestaan van *survivals* is niet hard te maken. Dus komen slechts andere dan de vormaspecten voor onderzoek in aanmerking, zoals waar werd gedanst, wanneer werd gedanst, en wat was het karakter van de dansen in kwestie. Daarenboven zijn natuurlijk *alle* teksten en afbeeldingen bruikbaar om te komen tot een reconstructie van de visie op de dans in verschillende perioden. Momenteel bestaan noch een dergelijke globale inventarisatie van de dans zoals gedanst in de Griekse wereld, noch een op alle materiaal gebaseerde interpretatie van de Griekse visie op de dans, omdat de meeste energie is gestoken in steriel antiquarisch werk. Daarbij ging het om de identificatie van individuele *dansen* en de tot mislukken gedoemde bewegingsreconstructie, terwijl *dans* uit het oog verloren werd. Reconstructie moeten we uit ons hoofd zetten, en de hele antiquarische benadering blijkt een doodlopende weg. We moeten nieuwe wegen bewandelen die leiden in de richting van een antwoord op de vraag wat de rol was die de zo alomtegenwoordige dans in de Griekse cultuur vervulde. Daarbij moeten we, vind ik, niet in het wilde weg te werk gaan, maar vanuit een geëxpliciteerde theoretische oriëntatie bouwen aan een model dat toetsbare hypothesen genereert. Met dat expliciteren en modelbouwen is de rest van mijn boek gevuld. Ik plunder daartoe de danswetenschap, meer specifiek de dansantropologie, en de godsdienstsociologie, met name de zogenaamde *rational choice*-benadering. Uitgangspunt daarbij was dat ik geïnteresseerd ben in relatieve oppervlakteverschijnselen, namelijk de communicatieve en

performatieve aspecten van gedrag en de expliciete betekenisgeving in concrete situaties. Mijn bouwstenen bij de modelbouw zijn *public events*, mobilisatie en communicatie. Volgens mijn definitie zijn *Public events* gelegenheden waarbij mensen bewust samenkomen en waarbij de symbolen van een gemeenschap nadrukkelijk gepresenteerd worden: de gemeenschap stelt zichzelf aan zichzelf voor. Kenmerkend voor *public events* is *performance*: het spelen, het opvoeren, het uitbeelden. Mobilisatie is het activeren van mensen, het op de been brengen van een bepaald publiek. Communicatie is de intentionele, geslaagde uitwisseling van boodschappen en betekenis tussen mensen onderling. Onder betekenis versta ik denotatie en connotatie zoals deze te reconstrueren zijn binnen een specifieke context. Een belangrijk onderdeel van de totale communicatie is de niet-verbale communicatie, zeker bij *public events*, waarvan de meeste multimediaal zijn.

Zo kom ik tot een model met de volgende hoofdtekken: *performances* zijn geen leuke extra's die naar wens aan een *public event* kunnen worden toegevoegd of daaruit kunnen worden weggelaten. Ze vormen daarentegen het centrale element van een *public event* (en moeten dus ook in een wetenschappelijke studie gewijd aan een *public event* een centrale plaats innemen!), en dienen een dubbel doel: ten eerste de mobilisatie van een publiek, en ten tweede het bieden van een effectief middel om met datzelfde publiek te communiceren. Voor het trekken van mensen en voor het op hetzelfde moment overbrengen van betekenisvolle boodschappen worden bij voorkeur multimediale *performances* ingezet, waarbij het niet-verbale element bij uitstek geschikt is voor het overbrengen van relatief ongestructureerde en te-diep-voor-woorden boodschappen. Belangrijk onder de niet-verbale middelen is de dans. Die blijkt als bijzonder aantrekkelijke, om niet te zeggen aanstekelijke *performance* een eerste klas mobilisatie- en communicatiemiddel.

Communicatiemiddel, want het is niet de dans zelf die betekent, maar de dans is een effectief middel om betekenis (ongeacht welke betekenis) uit te dragen onder dansenden en toeschouwers. Als we overigens voor de Griekse wereld de betekenis van door dans gedragen boodschappen proberen te achterhalen, dan lijkt het te gaan om een reeks banale (en essentiële) zaken als dood, (nieuw) leven, groep, gemeenschap, vreemdenbeeld. De boodschappen zijn dus bekend, en het is goed de aandacht eens te richten op het gekozen, kinetische, communicatiemiddel in plaats van op de inhoud.

Dit model is slechts een model, dat wil zeggen een abstractie van de werkelijkheid bedoeld om inzicht in die werkelijkheid te verschaffen en onderzoek naar die werkelijkheid te faciliteren. Maar een model kan natuurlijk te ver afwijken van de werkelijkheid die het voorgeeft te abstraheren. Een model moet dan ook toetsbare hypothesen kunnen genereren, teneinde de bruikbaarheid van het model te kunnen toetsen. Ik heb een reeks van dergelijke hypothesen uit mijn model afgeleid. Het toetsen van die hypothesen en daarmee van mijn model is een volgende stap. Nu staat het model daar nog heel voorlopig te staan, van onbewezen waarde. Maar er zijn wel een aantal belangwekkende vragen gesteld: hoe krijg je feitelijk een bepaald publiek op de been? Wat bleek in bepaalde historische situaties een effectief middel om de aandacht te trekken? Hoe communiceer je met een publiek? Hoe communiceert een publiek onderling? Wat is de rol van dans in groepscommunicatie? Merkwaardigerwijs zijn dit soort vragen niet of nauwelijks aan de orde gekomen in de geschiedschrijving. Zelfs de sociale wetenschappen hebben op deze punten weinig te bieden. Ik meen dus een aantal voorzetten te hebben gedaan die kunnen leiden tot enerzijds aandacht voor hoe *public events* feitelijk werken, zeg maar de *mechanics*

of public events, en anderzijds voor een soort neo-functionalistische appreciatie van het fenomeen dans.

Het tweede, maar zeker ook het eerste van de zojuist genoemde punten maakt in mijn ogen dat 'het het waard was'. Ik hoop dat deze en gene zich door mijn voorzetten laat inspireren, al is het maar tot tegenspraak. Ikzelf zal in ieder geval reageren op mijzelf, want stilstand is achteruitgang (zie om te beginnen een regelmatig herziene lijst van correcties en aanvullingen op mijn boek, op het internet onder het adres: <http://www.tte.nl/bn/discor.htm>.) En wie de theoretische zeeën in het derde deel wat te hoog gaan, kan misschien wat aanvangen met het vele materiaal en de prikkelende stellingen in de delen gewijd aan de historiografie en de bronnenkritiek. Van die delen is de portee minder verreikend, maar als ze helpen de geschiedenis van de antieke dans, die toch het grootste stuk van de gehele dansgeschiedenis beslaat, te demystificeren, dan waren ook die delen de investering waard. Ondanks alle tekortkomingen van mijn boek – en dat is geen valse bescheidenheid: wantrouw altijd een tevreden schrijver – denk ik dat de vele geïnvesteerde uren welbestede waren. Ik denk het, maar U moet het maar zeggen.

F.G. Naerebout: *Attractive Performances. Ancient Greek Dance: Three Preliminary Studies*. Amsterdam: J.C. Gieben, 1997. ISBN 90 5063 307 2.